

EN MÄRKLIG S:T ERIKS BILD I VIDBO KYRKA

Av RUNE NORBERG

När den lilla medeltidskyrkan i Vidbo sommaren 1933 genomgick en välbehövlig restaurering, blev det viktigaste resultatet att de sedan länge överkalkade valvmålningarna från 1400-talet åter kommo i dagen.¹ Framtagningen och konserveringsarbetet leddes av konstnären John Österlund, Uppsala, och förf. hade även nöjet att på uppdrag av Riksantikvarien delta i arbetet någon tid. Det konsthistoriska värdet av de framkomna målningarna blev snart bekant, och de behandlades också i det redan samma år utkomna stora verket av Henrik Cornell och Sigurd Wallin om de uppsvenska målarskolorna under 1400-talet. Vidbomålningarna visade sig tillhöra en jämförelsevis tidig grupp av det blomstrande uppländska monumentalmåleriet, närmast befryndade med målningarna i Ärentuna kyrka, men de befunnos också utgöra en förmedlingslänk till en senare i Södermanland verksam riktning, den s. k. Strängnässkolan.² De nyssnämnda författarna ansågo att Vidbomålningarna tillkommit omkr. 1450.

Målningarna i Vidbo ha icke endast ett rent konsthistoriskt intresse. Konstnärligt äro de betydande, ehuru de kanske icke höra till de allra mest lysande proven på uppländskt dekorationsmåleri. Figurframställningarna äro sparsamma och bestå blott av enstaka figurer, men just dessa erbjuda ett speciellt intresse, särskilt den bild av nationalhelgonet S:t Erik, som givit anledningen till denna lilla studie. (Bild 1.)

Innan vi närmare betrakta Eriksbilden, måste vi i stora drag lära känna målningsskomplexet sådant det bevarats. Kalkmålningarna visade sig vara någorlunda bevarade endast i de två västligaste valven av kyrkan, båda enkla kryssvalv med breda ribbor. I kyrkans originella smalare mittparti, som

Bild 1. S:t Erik. Valvmålning, troligen från slutet av 1430-talet, i Vidbo kyrka. Märk spiran i form av en hel liljeväxt med rot, blad och blomma.
Foto förf.

tidigare utgjort en del av koret, skyntade svaga fragment av en småfigurig dekoration av annan karaktär. Väggarna i västra delen av långhuset ha haft målningar av samma hand

som dekorerat valven, men av dessa återstå nu blott fragment av apostlabilder, profeter och bladrankor. I de båda valven äro målningarna tämligen väl bevarade och friska i färgen. Dekorationens allmänna karaktär är ganska ålderdomlig, den har ännu kvar åtskilligt av 1300-talsmåleriets grundkaraktär. Den följer arkitekturen och accentuerar den på ett helt annat sätt än senare under 1400-talet, t. ex. i Albertus pictors verk. Valvens breda strålar och gördelbågarna uppbära den dekorativa stommen och de lätta bladrankor, som fylla ut valvkappornas ytor, utgå oftast från stora vasliknande palmett- eller liljeornament. Om vi se till detaljerna, så äro de flesta ornamentbårderna t. ex. av typer, som gå tillbaka till och med till 1200-talets senare hälft, men i vissa sammanhang kunna de också leva kvar ännu under 1500-talets slut. Här ha vi att göra med en seglivad inhemsk tradition, som kunnat hävda sig vid sidan av allt det nya, vilket huvudsakligen från norra Tyskland kom hit under loppet av 1400-talet. Figurerna, mestadels stora bröstbilder av profeter, sitta som stora ornament i valvsvicklarna, ett ålderdomligt drag. Det västligaste valvet innehåller enbart stora profetbröstbilder, som sitta två och två. De äro mycket karakteristiskt tecknade med stora ögon sedda i profil och smala, långfingrade händer, som hålla tomma språkband. Största intresset ha dessa profeter kanske ur dräkthistorisk synpunkt. Särskilt huvudbonaderna ha lockat konstnärens fantasi. Några av de mest fantastiska, t. ex. den höga hatten av pälsverk på bild 3, återge högsta modet under tiden omkr. 1430. Det är helt enkelt en av de äldsta formerna av vår vanliga stormhatt vi här ha att göra med. Det östligare valvet innehåller också profetbilder men vid sidan av dessa en rad stående helgonbilder. Ur rent konstnärlig synpunkt är denna blandning av bröstbilder med helfigurer i annan skala givetvis mindre lyckad. De stående helgonbilderna återge Uppsala domkyrkas speciella skyddsherrar: Erik, Olov och Lars, förstärkta med Stefan.³ De stå i små gräs- och blomsterkantade ovaler, som föreställa mark. De båda diakonhelgonen, Lars med sitt halster och Stefan med sina stenar, erbjuda icke

Bild 2. Östra sidan av det östligare av de båda målade valven i Vidbo kyrka. Helgonen äro från v.: Lars, Stefan, Olov och Erik. Foto John Österlund.

några överraskningar. Den helige Olov är också ganska konventionellt återgiven, ehuru dräkt och frisyr äro av ett visst intresse ur dateringssynpunkt. Kronans ovanliga storlek, den eleganta frisuren med breda sidovalkar och spetsigt skägg, den korta livrocken med sitt bälte och manteln, som knäpps på ena axeln, allt detta är säkerligen i hög grad att betrakta som en modejournalbild för en förnäm herre under 1400-talets förra hälft och mitt.

Så äro vi till sist vid den intressantaste bilden, nämligen S:t Erik. Helgonet står bredbent med benen i en halv profilställning, som ger intryck av rörelse. I ena handen håller han riksäpplet, i den andra en egendomlig liljespira i stället för det svärd, som annars plägar ingå i hans utrustning. Kronan är tyvärr skadad, men synes ha samma breda form som Olovsbildens. Dräkten består av en halvlång svart livrock, kantad med gråverk nedtill och vid ärmlinningarna. Vid halsen ett krås och på ärmarna prydnader av liknande slag. Det mest iögonfallande är emellertid den frikostighet varmed dräkten pryttts med klingande bjällror. Över bröstet, på ärmarna och från det breda bältet hänga dessa raffinerade prov på en prakt-

Bild 3. Profetbröst-
bild i det västligaste
valvet i Vidbo kyrka.

lystnad, som åtminstone för nutidens uppfattning tangerar det löjliga. De översta bjällrororna vid axlar och armar stå rakt ut för att visa att de verkligen fungera riktigt. Bjällror av denna typ som dräktprydnader voro vanliga i fransk och burgundisk hovdräkt under 1300-talets senare hälft och 1400-talet⁴, men det förefaller som om inte heller våra förnämre kretsar skulle ha dragit sig för att lägga sig till med denna flärd. Ätminstone framställas flera kända svenska stormän med sådan utstyrel. Den mest kända bilden är kanske korstolen i Västerås domkyrka med bilden av den fromt knäböjande bondeplågaren Jösse Eriksson, visserligen en dansk, men ändå givetvis en representant för samma ståndsvanor som de övriga stormän-

Bild 4. Profet-brösthild, valvmålning i Vidbo kyrka.

nen. En liknande dräkt bär herr Bengt Jönsson Oxenstierna till Salsta, som ses i kyrkomålningarna i Tensta, utförda av Johannes Rosenrodh 1437. På den stora riksklämman av år 1436 har S:t Erik liknande bjällror, som nedhånga från två bälten.

Närmast Eriksbilden i Vidbo både ifråga om dräktens bjällror och spirans blomsterform kommer dock en S:t Erik bland målningarna i Arboga stadskyrka. (Bild 5.) Tyvärr är denna bild dels skadad och dels hårt restaurerad. Figurstil och färger äro ganska olika Vidbomålningarna, men även S:t Olovsbilderna på båda ställena visa överensstämmelser, varför ett samband är troligt.

Bild 5. S:t Erik. Väggmålning i Arboga stadskyrka från omkr. 1440. Efter akvarell i Antikvariskt-topografiska arkivet, Stockholm.

Om man tar i betraktande de i stort sett ganska enahanda tecknade ansiktstyperna i Vidbomålningarna, så är den helige Eriks ansikte ganska märkligt. Det är en blond, slätrakad upplänning med mycket individuellt utseende vi ha framför oss. Ansiktet är också modellerat på ett mera naturalistiskt sätt än hos de övriga figurerna. Även en detalj som håret bör observeras. Det är halvlångt och ganska rufsigt jämfört med de övriga helgonens eller profeternas ytterligt eleganta frisyrier. Ansiktet gör ett starkt intryck av porträtt, men vem konstnären velat framställa lär väl aldrig kunna fastställas.

Det påpekades nyss att Erik förutom riksäpplet även höll en spira i hand, ett i och för sig onödigt, dubbelt understrykande av den kungliga makten. Spiran är minst sagt egendomlig. Den liknar föga den gamla svenska kungamaktens spira, som

Bild 6. S:t Erik. Valvmålning i Färentuna kyrka från 1440-talet. Foto Cornell-Wallin.

var en enkel rund stav, krönt av en liten stiliserad lilja. Här ha vi i stället ett helt blomsterstånd med blomma, blad och rot. Bladen sitta tätt som på ett ax och man erinras osökt om Eriks samband med ax och växtlighet. Det måste ha varit konstnärens avsikt att särskilt accentuera Eriks av Upplandsbönderna livligt uppskattade egenskap av årsväxtens främjare. Erik hade ju bl. a., anses det, tagit i arv en del av guden Frös funktioner. Såvitt jag vet är detta enda gången som Erik så påtagligt fått dessa sina för jordbruket gagneliga egenskaper poängterade i konsten. Bland de samtida uppländska kyrkomålningarna finnas flera där Eriksbilder bevarats, t. ex. Ärentuna, Färentuna, Tensta (Bild 7) och Vendel. Ingen av dessa uppvisar någon större likhet med S:t Erik i Vidbo. Eriksbilden

i Färentuna bär dock en liljespira ehuru av den vanligare formen. (Bild 6.)

Att med fullständig säkerhet datera S:t Eriksbilden, d. v. s. målningarna i Vidbo, är icke lätt, eftersom varken inskrifter eller vapensköldar, som kunna ge någon ledning, bevarats. Det är framförallt det nära sammanhanget med Ärentunamålningarna som givit den ovan nämnda dateringen till omkr. 1450. Vid närmare undersökning visar det sig, att varje dekorativt element i Vidbo återfinnes i Ärentuna, men att de sistnämnda målningarna innehålla flera motiv, som tyda på inslag från en annan uppländsk skola. Figurstilen förhåller sig på ungefärligen samma sätt. Detta förhållande låter sig lättast förklara om man antar att Vidbomålningarna utförts något tidigare. Arbogamålningarna, som uppvisade den största ikonografiska överensstämmelsen ifråga om de båda nordiska kungahelgonen, dateras av Cornell-Wallin till omkr. 1440. Som vi sett i det föregående pekade en del dräktdetaljer på 1430-talet. Samma är förhållandet med en rad stildrag. Figurernas ganska satta proportioner och den speciella profilställningen på fötterna äro också karakteristika för Engelbrektsfejdens årtionde.⁵ Att målningarna likväl ansetts tillkomna så sent som omkr. 1450 beror på, att Ärentunamålningarna icke ansetts vara utförda förrän tidigast omkr. 1448.⁶ Peringskiöld uppger nämligen, att de tillkommit i ärkebiskop Jöns Bengtssons tid (1448—68), men då Peringskiöld icke uppgivit sin källa, har man rätt att tvivla. Om han sett ett Oxenstiernavapen i Ärentuna, så kan det ha tillhört någon annan, t. ex. ärkebiskopens fader, den nyss nämnde Bengt Jönsson till Salsta. Det kan också ha gällt några nu försvunna målningar, vilket ganska ofta är fallet med de av Peringskiöld, Razelius m. fl. angivna vapensköldarna.⁷ I varje fall synes målningarnas stil icke motsäga en datering till slutet av 1430-talet. År 1435 förrättades i Ärentuna en invigning, som man förmodat gällde de nyinslagna tegelvalven⁸ och de böra ha dekorerats ganska snart därefter. En målningssvit, som enligt Cornell-Wallin skulle utgöra den förenande länken med Sträng-

Bild 7. S:t Erik. Väggmålning i Tensta kyrka av Johannes Rosenroth år 1437.

nässkolans målningar, finnes i Björklinge kyrka.⁹ Vissa dräkt-detalljer från Vidbo återfinnas här, t. ex. de höga hattarna och dräktbjällrorna, men stilen är en annan. Figurerna äro mera utdragna på längden och mera stiliserade på ett sätt, som inom skulpturen förekommer under 1450-talet, vilken tid skulle passa bra för Björklingemålningarnas tillkomst. De skulle då på ett naturligt sätt komma mellan blomstringen av de båda skolorna i Uppland och Sörmland.

Om resonemanget här är riktigt, skulle Vidbomålningarna alltså ha tillkommit i slutet av 1430-talet. Ungefärligen samtidiga borde målningarna i Vaksala (d. v. s. valvmålningarna i långhuset) vara. Ärentunamålningarna äro förmodligen ännu något senare, t. ex. omkr. 1440. De synas ha tillkommit genom ett samarbete mellan mästarna från Vidbo och Vaksala.

Ifråga om konstnärlig originalitet och skärpa äro Ärentuna-gruppens målningar kanske underlägsna Johannes Rosenrodhs berömda målningar i Tensta av år 1437, men i fråga om den dekorativa helhetsverkan äro de fullt jämbördiga. De representera en mera ren uppländsk tradition. Mästarenamn och säkrare dateringar kunna vi först hoppas på om ännu något verk av samma skola skulle bli befriat från överkalkningen.

NOTER.

¹ Kyrkan före restaureringen utförligt beskriven av RAGNAR JOSEPHSON och INGEBORG WILCKE-LINDQVIST i Sveriges Kyrkor, Uppland, 4, s. 420 f.

² HENRIK CORNELL och SIGURD WALLIN, Uppsvenska målarskolor på 1400-talet, Stockholm 1933, s. 27, 37 och 88. Jfr även CARL R. AF UGGLAS i Fornvännen 1939, s. 90 f., där bilderna av Magnus Ladulås och hans gemål i Riddarholmskyrkan med rätta hänföras till denna målningsskola.

³ Beträffande de olika figurernas fördelning i valven etc. se CORNELL-WALLIN, a. a. s. 88, där dock Lars av förbiseende uppgives vara Erasmus.

⁴ Se C. ENLART, Manuel d'Archéol. franç. III, Le Costume, 1916, s. 252 f.

⁵ Se därom bl. a. CARL R. AF UGGLAS, Den svenska riksklämman av år 1436, Numismatiska meddelanden XXVIII, s. 16.

⁶ CORNELL—WALLIN, a. a. s. 12.

⁷ Så är t. ex. förhållandet i Valö, där målningarna härröra från omkr. 1530, men de av 1600-talsforskarna återgivna vapnen härröra från Jakob Ulfssons ärkebiskopstid, d. v. s. före 1515.

⁸ Se AF UGGLAS i Studier i Upplands kyrkliga konst, 1918, s. 28 och CORNELL—WALLIN, a. a. s. 12—13.

⁹ CORNELL—WALLIN, pl. 46 a.